

Philip Yancey

Onorurile *unei* alte lumi

Ediție revizuită

Traducere de Anton Horvath

Cuprins

Un cuvânt din partea autorului.	9
--------------------------------------	---

Partea I

1. Viața pe de o parte.	13
2. Zvonuri.	30
3. Vigilenți.	48
4. Dumnezeu iubește adverbele.	67
5. Proiectul original al sexualității.	82

Partea a II-a

6. Dezordini.	113
7. Un cuvânt trecut sub tăcere.	127
8. Viața cea bună.	141
9. Darul vinovăției.	156

Partea a III-a

10. Temeiul credinței.	179
11. Pământul contează.	198
12. Ochii credinței.	212
13. A ști să dai viață existenței lui Dumnezeu.	230
14. O perspectivă stereoscopică.	252
Mulțumiri.	275
Note.	276

PARTEA I

Ce ne lipsește?

*Orice furnică își cunoaște alcătuirea propriului mușuroi,
orice albină își cunoaște alcătuirea propriului stup.*

*Fiecare potrivit firii sale,
iar nu lucrurilor pe care le înțelegem noi înșine.
Singură omenirea nu-și cunoaște propria alcătuire.*

Feodor Dostoievsky

Capitolul 1

Viața pe de o parte

*Cel mai frumos lucru pe care îl putem trăi este misteriosul.
El este izvorul a tot ceea ce înseamnă autenticitate în artă și știință.
Cel căruia îi este străină această trăire, cel care nu-și mai poate lua
răgazul să se minuneze, cuprins de o uimire înfricoșată,
se poate socoti mort: căci e un orb.*

Albert Einstein

Peste zece milioane de oameni din Europa și Asia au vizitat o expoziție remarcabilă intitulată „Lumile trupului”. Un profesor german avea să inventeze un proces de vidare numit *plastinare*, conceput să substituie celulele individuale ale corpului uman cu rășini epoxidice intens colorate, tot astfel precum mineralele înlocuiesc celulele copacilor într-o pădure pietrificată. Drept urmare, trupul uman poate fi astfel conservat, ca întreg sau cu țesuturile, respectiv organele interne la vedere, iar cadavrul expus într-o postură aducând în mod înfriorător cu o faptură încă vie.

Am văzut „Lumile trupului” în hala unei galerii de artă din Londra după o noapte întreagă de zbor la bordul unui avion pe care îl luasem de acasă, din Colorado. Efectele decalajului orar s-au spulberat de îndată ce, trecând pragul galeriei, am dat cu ochii de piesa reprezentativă a întregii expoziții: un bărbat dezvăluindu-și musculatura, tendoanele și ligamentele, cu fața jupuită aidoma unei portocale descojite și epiderma, în toată suprafața ei

elastică, desprinsă și intactă, azvârlită pe braț de parcă s-ar fi vrut o haină de ploaie. Starea de somnolență m-a părăsit numaidecât, lăsând locul unei fascinații morbide.

Vreme de două ore, apoi, m-am învârtit între cele șaizeci de trupuri conservate, creativ dispuse printre palmieri și standuri educative. Am văzut o femeie în luna a opta de sarcină, părând că se odihnește întinsă pe o canapea, cu abdomenul deschis astfel încât să i se vadă în pânțe fătul întors cu capul în jos. Sportivi cu pielea luată – un alergător, un spadassin, un înotător și un baschetbalist – fuseseră surprinși în poziții specifice ca pentru a ilustra minunile sistemelor muscular și osos. Concentrat asupra tablei de joc, ședea un șahist avându-și coloana vertebrală spintecată până la nervi, iar calota craniană retezată pentru a-i dezvălui creierul.

Unul dintre expozate prezenta organele rozalii ale sistemului digestiv dispuse pe un cadru de sârmă, coborând dinspre limbă spre stomac, ficat, pancreas, intestine și colon. O notă mă informa că în procesul de digestie sunt implicate cinci milioane de glande, provocându-mă să-mi imaginez involuntar ce solici-tare trebuie să fi însemnat combinația de somon afumat, cornuri cu scorțișoară, iaurt, pește și cartofi prăjiți – omogenizate bine în cel puțin un litru de cafea din rezervele liniei aeriene – pentru propriile mele glande la momentul respectiv. Mai departe, urma să aflu că bebelușii nu au, la naștere, rotule, că rinichii filtrează tot la patru minute întreg volumul de sânge al corpului, că lipsa oxigenului, fie și pentru zece secunde, conduce la moartea celulelor cerebrale. Mi-a fost dat să văd un ficat zbârcit din pricina abuzului de alcool, un nodul canceros la sân, depuneri globulare pe pereții arteriali, plămâni înnegriți de tutun, o uretră înghesu-ită de vecinătatea unei prostate mărite.

Iar când, pentru un răstimp, încetam să mai iau aminte la tru-purile plastinate, luam aminte la oamenii veniți, la rândul lor, să ia aminte la trupurile plastinate. O tânără îmbrăcată în negru cu mijlocul dezgolit, păr portocaliu, un inel înfipt în buză, un tatuaj cu trandafiri pe braț, atentă la toate trupurile vii dimprejur, însă prea puțin interesată de cele conservate. O japoneză purtând

o rochie înflorată de mătase, pălărie de paie și pantofi, cu talpa de asemenea din paie, asortați, reținută și demnă, studiind impasibil fiecare exponat. Un doctor făcând în mod ostentativ paradă de cunoștințele sale în fața unei frumoase însoțitoare mai tinere cu douăzeci de ani. Un student atoateștiutor în trening, explicându-i eronat prietenei sale cum că „desigur, emisfera dreaptă a creierului controlează vorbirea”. Vizitatori taciturni ținându-și degetele apăsate pe căștile audio de plastic și mărșăluind la un semn asemenea unor morți vii de la un stand la altul.

O aromă pătrunzătoare de curry se insinua din exterior pe fondul ritmat al unor piese hip-hop. Negustorii locali, sponsori ai unui festival dedicat mâncărurilor gătite cu acest condiment, blocaseră câteva străzi întregi pentru a îngădui formațiilor muzicale și celor dornici de dans să se manifeste. M-am apropiat de o fereastră privind la petrecerea improvizată în aer liber. Dincolo de zidurile galeriei, viața; înăuntru, reziduurile plastinate ale acesteia.

Oriunde se deschisese o asemenea „Lume a trupurilor”, fie că fusese Elveția ori Coreea, se lăsase invariabil cu proteste organizate, câte un perete întreg al expoziției fiind acoperit cu știri de ultimă oră referitoare la demonstrațiile în cauză. Protestatarii erau convinși că nu era decât o ofensă adusă demnității umane să pui mâna pe o persoană, cum ar fi o bunică, de pildă, cu familia, căminul, numele și poate chiar viața ei veșnică, pentru ca, apoi, să o diseci și să o plastinezi doar pentru a o expune în fața unor gură-cască de turiști.

În replică, profesorul Gunther von Hagens publicase o declarație răspicată în apărarea expoziției sale. Cadavrele/persoanele, avea el să explice, semnaseră de bunăvoie înainte de moarte un acord în ce privea tocmai această utilizare a trupurilor lor. Era confirmat, de altfel, faptul că exista o listă de așteptare cuprinzând câteva mii de posibili asemenea donatori. Doctorul recunoștea, totodată, creștinismului meritul de a fi cea mai tolerantă religie în raport cu acest domeniu de cercetare, dezvoltând, în sprijinul argumentației sale, o scurtă istorie a relației dintre biserică și medicină. Expoziția se încheia, în mod bizar, cu două

cadavre dezarticulate, adică mușchii și oasele și ochii bulbucați ai acestora, îngenunchind în fața unei cruci.

Buimacă pe cât a fost, după-amiaza aceea petrecută la „Lumile trupului” m-a făcut să înțeleg că există două aspecte întru totul distincte sub care lumea poate fi percepută. Unul presupune dezintegrarea, celălalt se definește prin unitate și coeziune. Suntem, în ce ne privește, contemporanii unei epoci tributare prin excelență celui dintâi mod de gândire, în detrimentul celui de-al doilea.

Cadavrele, disecate astfel încât să-și dezvăluie oasele, nervii, mușchii, tendoanele, ligamentele, vasele sanguine și organele interne, sunt dovada capacității noastre de a disloca o anume instanță – ființa umană, aici – în elementele sale constitutive. Suntem *reducționiști*, spun oamenii de știință, și tocmai acesta este secretul progresului în domeniul cunoașterii. Avem capacitatea de a reduce sisteme complexe de natura sistemului solar, a tiparelor meteorologice globale și a trupului uman la componentele lor de bază pentru a ajunge să pătrundem mersul lucrurilor.¹

De curând săvârșita revoluție digitală reprezintă un triumf al celor pasionați de reducții câtă vreme calculatoarele funcționează tocmai prin reducția informației la 1 sau la 0. Prietenii mei au grijă să-mi trimită aproape zilnic câte un banc prin email. Astăzi, de pildă, am primit o întreagă listă de întrebări spre meditație: De ce „abreviere” e un cuvânt atât de lung? De ce momentului din zi în care traficul înregistrează cea mai scăzută eficiență i se spune „oră de vârf”? De ce nu există mâncare pentru pisici cu aromă de șoarece? Oameni căroră, se pare, timpul liber le prisoșește se întrec în a scorni asemenea glumițe doar pentru a le

¹ René Descartes a formulat următorul motto al reducționismului: „Cunoașterea desăvârșită a elementelor ultime din alcătuirea corpurilor ar însemna cunoașterea desăvârșită a naturii în întregul ei.” Francis Crick, unul dintre cercetătorii care au contribuit la descoperirea structurii ADN, reia formula, aplicând-o la ființa umană: „Nu suntem altceva decât o aglomerare de neuroni... Nu suntem... decât comportamentul unui vast agregat de celule nervoase și de molecule asociate acestora.”

introduce în calculator și a le transmite mai departe, apoi, pe cale electronică, spre amuzamentul tuturor.

Nu pot să nu mă gândesc la toate etapele pe care le presupune un astfel de proces. Calculatorul mucalității reține o serie de tastări, le traduce în informație binară și le înregistrează magnetic într-un fișier pe discul fizic de memorie. Ulterior, programele comunicaționale recuperează fișierul și îl traduc într-un cod secvențial intermediat printr-un modem sau o linie de frecvență largă către un server situat într-o cameră izolată. Un oarecare utilizator preia bancul zilei de pe server, îl importă în calculatorul său personal și îl trimite mai departe tuturor celor care se află pe lista sa poștal-electronică de destinatari. Ciclul continuă, cu biți șăgalnici inundând liniile telefonice ori semnalele celulare, zgândărind sateliții, până când mă conectez eu însumi la Internet și descarc tentativa amicului meu de a-mi aduce un zâmbet pe buze.

Adevărați maeștri ai meșteșugului, ne pricepem să reducem nu doar bancuri, ci tot atât de bine literatură și fotografii și filme la biți digitali, răspândindu-le în doar câteva secunde de-a lungul și de-a latul lumii. Întâlnesc, pe pârtiile de ski din Colorado, australieni care n-au nicio dificultate să le trimită prin e-mail rudelor și prietenilor instantanee fotografice cu pățaniile de vacanță. Câteva minute petrecute în fața unui calculator conectat la Internet îmi îngăduie să caut și să găsesc orice cuvânt din Shakespeare ori să contemplu vreo capodoperă agățată pe pereții Luvrului.

Oare înregistrează progresul nostru un conținut cu adevărat demn de reținut și recuperat în viitor? Se poate, oare, compara arta noastră cu cea a impresioniștilor, literatura noastră cu cea a perioadei elizabetane, muzica noastră cu cea a lui Bach ori Beethoven? În majoritatea cazurilor, a dezintegra ceea ce există se dovedește a fi mai ușor decât a crea ceea ce nu există încă. Ne putem gândi, în acest sens, la cele mai performante proteze ale membrilor, spre exemplu, datorate celei mai recente tehnologii, și care nu sunt decât niște copii stângace și mecanice față de mișcarea naturală a trupului uman natural.

Manualele școlare ne informau că elementele chimice din alcătuirea trupului uman pot fi cumpărate, după catalog, pe

optzeci și nouă de cenți, ceea ce, firește, nu avea să lămurească nicidecum splendoarea unor trupuri atletice gen Michael Jordan sau Serena Williams. Un tratat liceal de sexologie cu privire la tuburile ovariene și la divergența canalelor surprinde prea puțin miracolul, taina și emoția sexului marital. Iar tulburătoarele expodate ale „Lumilor trupului” din Londra nu mai au nimic impresionant în comparație cu trecătorii obișnuiți care mestecă gumă, își sorb cafeaua Starbucks ori mormăie la telefonul mobil strecurându-se prin mulțime.

Știm să efectuăm redușii la elemente, însă putem, oare, recompune întregul? Suntem în stare să înlocuim celulele unui trup uman cu plastic colorat sau să-l feliem într-o mie de straturi. Mult mai dificil ne este să cădem de acord cu privire la ceea ce înseamnă un om ca atare. De unde am apărut? De ce suntem aici? Va supraviețui vreuna dintre componentele noastre morșii? Oamenii țintuiți ca expodate ale unor „Lumi ale trupului”, de pildă, transcend ei ca suflete nemuritoare într-o altă dimensiune, trăgând furiș cu ochiul la puhoaiile de turiști care le examinează trupurile plastinate? Și cum rămâne cu lumea aceea invizibilă zvonită de mistici, o lume cu neputință de disecat și expus pe standurile unei galerii? A cunoaște elementele constitutive nu ne ajută cu necesitate să înțelegem întregul.

Scriitoarea misionară Elisabeth Elliot povestea despre ceea ce i se întâmplase ca însoțitoare a unei femei din tribul Auca, pe nume Dayuma, în călătoria acesteia la New York direct din jungla ecuadoriană. Străbătând orașul, Elliot a căutat să-i lămurească femeii cum stă treaba cu mașinile, hidrantele, trotuarele și semafoarele. Atentă la ceea ce se petrecea în jurul ei, Dayuma nu scotea un cuvânt. Mai departe, Elliot a condus-o pe acoperișul clădirii Empire State, de unde i-a arătat viermuiala taxiurilor minuscule și a mulțimii. Dayuma tăcea. Elliot nu reușea nicidecum să priceapă ce impresie îi lăsa acestei femei civilizația modernă. La un moment dat, Dayuma a descoperit o pată mare și albă pe un perete din beton, drept care a întrebat: „Ce pasăre a făcut asta?” Găsise, în sfârșit, un reper.

În călătoriile mele, aveam să vizitez vârful extrem-sudic al Argentinei, regiunea căreia exploratorii lui Magellan, observând focuri aprinse pe maluri, i-au spus Tierra del Fuego („Țara de Foc”). Băștinașii care se îngrijeau de focuri, pe de altă parte, n-au dat nicio atenție marilor corăbii navigând prin strâmtori. Aveau să dea de înțeles, pe de altă parte, mai târziu că, întrucât nu semănau cu nimic din ceea ce văzuseră până atunci, li se păruseră niște năluci. Le lipsea experiența, și însăși capacitatea imaginativă, de a percepe această simplă realitate.

Cât despre noi, cei care am construit zgârie-norii din New York, care construim astăzi nu doar galioane, ci stații spațiale și telescoape Hubble capabile să vadă până la marginile universului, ce putem spune? Ce ne lipsește? Ce nu știm să vedem din lipsă de imaginație sau credință?

Søren Kierkegaard spunea parabola bogatului călătorind într-o trăsură luminată în interior, al cărei vizitiu era un țăran obligat să îndure frigul nopții, așezat pe bancheta din afara trăsuri. Așa încât, tocmai pentru că ședea lângă lumina artificială dinăuntru, bogatul n-a mai avut ochi pentru bolta înstelată, privește glorioasă, ce se dezvăluia, pe de altă parte, țăranului în toată splendoarea ei. În vremurile moderne, după cum se pare, lumina pe care știința izbutește să o arunce asupra tot mai multor aspecte ale lumii create e în măsură să pună tot mai mult în umbră lumea invizibilă de dincolo.

Nu sunt nicidecum un luddit împotrivor progresului tehnologic. Laptopul îmi îngăduie să revăd textul oricăreia dintre cărțile pe care le-am scris în ultimii douăzeci de ani, precum și miile de note făcute în tot acest răstimp. Fie și retras în creierul munților, am avut posibilitatea, folosind același calculator, să le trimit mesaje prietenilor mei din Europa și din Asia. Îmi plătesc facturile lunare pe cale electronică. Sunt doar câteva dintre modalitățile prin care mă bucur, cu recunoștință, de binefacerile perspectivei reduționiste asupra tehnologiei și științei.

Punctul nostru modern de vedere mi se pare, însă, totodată, pândit de anumite primejdii. Mai întâi pentru că reducăționismul, în spiritul epocii noastre, are darul nefericit de a supune lucrurile unui proces, ei bine, de... reducăție. Știința trasează o hartă a lumii, asemenea unei hărți topografice concepute să distingă prin anumite culori zonele de vegetație ori să traseze profilul formelor de relief cu ajutorul unor linii întortocheate de demarcație. În drumețiile mele pe cărările munților din Colorado, aceste hărți îmi sunt, fără îndoială, de un real folos. Cu toate acestea, nicio hartă bidimensională ori fie și tridimensională nu poate reda imaginea reală și deplină a stării de fapt. Nicio hartă nu poate în vreun fel surprinde experiența autentică a drumeției: aerul rarefiat al muntelui, tăpșanul cu flori sălbatice, cuibul unui cocoș-încălțat, pâraurile înspumate, popasul glorios pe culme. Trăirea nemijlocită bate reducăția.

Mai important, încă, este faptul că abordarea reducăționistului scoate din discuție eventualitatea unei lumi invizibile. Se presupune, aprioric, că tot ceea ce înseamnă existență se definește exclusiv prin lumea materială. Fapt cuantificabil, perceptibil, clasificabil; avem la dispoziție acceleratoare nucleare în măsură să-l descompună în cele mai mici elemente. Elemente, pe care, studiindu-le, tindem să le judecăm drept întreg al realității.

Firește, un Dumnezeu invizibil nu poate fi examinat ori verificat. Dincolo de orice, Dumnezeu nu poate fi cuantificat sau redus. Prin urmare, un număr însemnat de membri ai societăților tehnologic avansate își văd pe mai departe de viața cotidiană cu presupunerea că Dumnezeu nu există. Percepția lor se limitează la lumea pe care o pot supune reducățiilor și analizei, surzi la zvonurile altei lumi. După cum bine spunea Tolstoi, materialiștii confundă limitările vieții cu viața însăși.

Am un vecin de-a dreptul maniac în ce privește ordinea și curățenia. Locuiește pe un domeniu de zece acri împăduriți și, ori de câte ori conducea pe lunga alee șerpuitoare spre casă, îl supărau crengile uscate și răvășite ale pinilor ponderosa. A hotărât, într-o zi, să apeleze la serviciile unei firme specializate, urmând să afle că, pentru a-și tunde copacii, trebuie să scoată

din buzunar cinci mii de dolari. Șocat de preț, a socotit că e mai bine să împrumute de undeva o drujbă și să-și petreacă, suit pe o scară instabilă, câteva sfârșituri de săptămână tăind de unul singur crengile la care putea ajunge. A sunat, apoi, din nou la firma respectivă, cerând o reevaluare a costurilor, doar pentru a avea parte de încă o surpriză neplăcută. „D-le Rodrigues, vă va costa, probabil, de două ori mai mult acum. Vedeți d-voastră, planul nostru inițial era acela de a ne cățara pe crengile inferioare pentru a le putea tăia pe cele de mai sus. Dată fiind situația, suntem nevoiți să aducem un utilaj scump și să lucrăm din bena unui elevator.”

Societatea modernă îmi amintește, într-un oarecare sens, de povestea vecinului meu. Am tăiat crengile dinspre bază pe care a fost clădită civilizația occidentală iar, acum, cele dinspre vârf ni se par periculos de inaccesibile. „Am stors de seva luminii ramurile crângurilor sfinte, i-am înăbușit flacăra în locurile preaînalte și pe malurile sfintelor râuri”, scrie Annie Dillard.

Nicio societate din istorie n-a încercat vreodată să trăiască în lipsa unei credințe în sacru până la cea a Occidentului modern. Suntem departe de a conștientiza pe deplin consecințele unei asemenea mutații. Domină, astăzi, o stare generalizată de confuzie în privința marilor întrebări cu care s-a confruntat dintotdeauna rasa umană referitoare la sens, scop și moralitate. Un prieten, sceptic din fire, obișnuia să se întrebe: „Ce ar face un ateu?”, parodiind în mod intenționat celebrul slogan „Ce ar face Isus?”². Avea să renunțe, în cele din urmă, la a-și mai pune întrebarea respectivă, întrucât nu găsisese niciun răspuns credibil.

Punerea între paranteze a sacrului sfârșește prin a ne rescrie întreaga existență. Pe vremea când încă nu-și pierduseră credința, oamenii se percepeau drept creații individuale ale unui Dumnezeu plin de iubire, care, indiferent de cum s-ar prezenta situația la un moment dat, are ultimul cuvânt de spus în privința unei lumi menite înnoirii. Astăzi, lipsiți de credință, oamenii constată că s-au rătăcit și au rămas singuri, dincolo de reperul unei

² „What Would Jesus Do?” (WWJD) – engl, în original (n.tr.).

povestiri întemeietoare, sau a unei metanarațiuni, care, odată cu făgăduințele viitorului, să dea un sens prezentului. Frumusețea naturii, valoarea unică a ființei umane, necesitatea moralității – toate acestea nu sunt decât „construite”, ni se spune, născocite doar pentru a îndulci realitatea necruțătoare potrivit căreia ființele umane joacă un rol infinitesimal într-un univers guvernat de hazard.

Majoritatea oamenilor, în istorie, au avut experiența acestei vieți cu toate plăcerile și durerile ei, cu nașterile, morțile, iubirile și trecerile ei, raportând-o firesc la o lume de dincolo, sacră, invizibilă. Ceea ce astăzi nu mai e valabil, sau, cel puțin, nu pentru mulți. Astăzi ne naștem, ne jucăm, muncim, strângem averi, instituim relații și murim fără nici o consolare cum că lucrurile pe care le-am făptuit vreodată au, în cele din urmă, importanță ori capătă un sens dincolo de cel pe care li-l conferim.

Jacques Monod enunță frust suferința modernă: „Omul se vede nevoit să învețe cum să trăiască într-o lume străină, surdă la ecurile lui lăuntrice și tot atât de indiferentă față de speranțele lui pe cât este față de suferințele ori nelegiuirile lui... Omul a aflat, până la urmă, că e singur în recea imensitate a universului, din haosul căruia urma să-și facă apariția pur întâmplător.”

Einstein observa că modernitatea deține mijloace perfecte, fără a-și putea determina, însă, cu claritate scopurile. Fizicienii au redus materia la particule subatomice, iar creatorii de software au redus, în cea mai mare parte, ceea ce cunoaștem despre lume la biți de informație. Înțelegem modul de funcționare al lucrurilor, dar nu și rațiunea acestora. Părem a nu mai găsi, chiar, nicio explicație în privința uneia sau alteia dintre opțiunile anumitor indivizi la un moment dat – de pildă, a-ți iubi copiii ori a-i bate, a te pregăti pentru un examen ori a-ți irosi vremea bând. Ce ne motivează comportamentul sau deciziile, bunăoară?

Noua știință a psihologiei evolutive a apărut pentru a statua faptul că nu facem altceva decât să dăm expresie, pur și simplu, datelor înscrise în propriul nostru ADN. Promotorii acesteia

avansează principiul unic al „genei egoiste” pentru a explicita comportamentul, iar teoreticienii evoluției o promovează ca fiind cel mai important pas înainte, de la Darwin încoace. Tot ceea ce fac slujește exclusiv perpetuării propriului meu material genetic. Până și acțiunile izolate, de pe urma cărora par să nu am nimic de câștigat în plan personal, contribuie la prezervarea moștenirii mele genetice.

Ca o amară ironie, acești gânditori percep bunătatea, în general, ca pe o formă de egoism. Altruismul, declară Edward O. Wilson, este prin excelență egoist: o persoană săvârșește o faptă aparent nobilă doar în ideea unei anume recompense. Bunătatea se întemeiază, spune el, „pe minciună, fățarnicie și amăgire sau, chiar, autoamăgire, întrucât actorul cu adevărat convingător este cel încredințat că jocul său reflectă realitatea”. Provocat să explice un comportament precum cel al Maicii Tereza, Wilson a scos în evidență faptul că, dată fiind credința acesteia în răsplata lui Hristos, acțiunile ei porneau din același impuls egoist.

Oricât de credibilă li s-ar părea specialiștilor această teorie a motivației egoiste, celor mai mulți dintre oameni li se va părea neverosimilă. Psihanaliștii care își petrec ziua întreagă ascultând poveștile altora știu foarte bine că multitudinea de opțiuni individuale nu pot fi în mod univoc explicitate. Părinții învață din propria experiență, mai mult sau mai puțin agreabilă, că nicio strategie de tip răsplată-pedeapsă nu garantează rezultatele pe care și le doresc.

Ce ne determină, pe oricare dintre noi, să devenim cei care suntem? Ce-i face, bunăoară, pe anumiți studenți să se comporte responsabil, iar pe alții să abandoneze școala? Din ce pricină ajung unii milionari, unii infirmieri misionari, iar alții ajung să zacă, pe spinarea părinților, în fața televizorului cât e ziua de lungă? Nicio explicație singulară a scopului ori motivației nu dă seama de realitate în toată complexitatea ei.

Reducționiștii întâmpină una dintre cele mai mari dificultăți atunci când încearcă să afle un temei stabil pentru moralitate. Nu cu multă vreme în urmă, doi psihologi progresiști au aprins mânia feministelor susținând că violul constituie un aspect